

СІМЕЙНА ЗЛАГОДА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО ЗДОРОВОЇ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАНЦЯ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

У роботі розглянуто філософські, соціологічні, психологічні та педагогічні теоретичні аспекти формування у вихованців шкіл-інтернатів сімейної злагоди як запоруки становлення морально здорової особистості. Проаналізовано джерела із проблеми дослідження в різних галузях знань. Наголошується на актуальності проблеми дослідження в різні історичні періоди розвитку людства. Розкрито сутність трактування дефініції «злагода» у міжпредметному науковому ракурсі.

Ключові слова: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, інтернатні заклади, злагода, сімейні цінності, здоров'я.

Нестабільність, зниження духовності та моральності в суспільстві, кризова ситуація в сім'ї призвели до значного зростання неблагополучних сімей і кількості дітей, які залишилися без батьківського піклування, нагляду та контролю.

Останніми роками в Україні поширюється таке явище, як соціальне сирітство, зумовлене ухилянням батьків від виконання своїх обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Серед його основних причин, окрім традиційних (асоціальна поведінка, поширення алкоголізму та наркоманії), виникли і нові, а саме: безробіття, економічна нестабільність, зростання злочинності, бідність.

Руїнація сім'ї пов'язана з багатьма проблемами, однією з яких є втрата здатності людини до комунікації на засадах поваги, терпіння, турботи та інших чеснот, яких людина навчається у сім'ї. У формуванні особистості найбільший вплив мають сімейні відносини.

Сфера шлюбно-сімейних взаємин посідає вагомe місце у структурі сімейних цінностей індивіда, сім'ї, та суспільства загалом. Сімейне виховання в умовах державної установи — одна з найбільш важливих, актуальних і складних проблем виховного процесу.

Проблеми сім'ї і сімейно-шлюбних відносин завжди перебували у сфері інтересів сучасних соціальних та гуманітарних наук, а саме: філософії, соціології, демографії, економіки, психології, педагогіки тощо. У процесі історичного розвитку відносини сім'ї і суспільства, сім'ї й особистості постійно змінювалися під впливом панівних у суспільстві способу виробництва, способу життя, суспільних відносин, системи цінностей. Сімейні цінності спрямовані на задоволення потреб держави, розвитку і вдосконалення суспільних відносин. Сімейні цінності за допомогою традицій отримують у спадок нові покоління як модель поведінки в сім'ї та суспільстві.

Фундаментальні дослідження в галузі підготовки молоді до сімейного життя були проведені О. Зрігнєвою, В. Кравцем, Л. Пайковою, Х. Рахимзодою та іншими.

Психологічні аспекти готовності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейного життя знайшли своє відображення в дослідженні О. Кізь.

Педагогічні проблеми підготовки вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї вивчалися російськими науковцями, такими як: І. Горчакова, Н. Касьянова, Г. Плясова, М. Прихожан, Г. Сатаєва, Н. Толстих, Р. Уленгова та українськими: С. Харченко, Г. Хархан.

Питання системи сімейних цінностей і ціннісних орієнтацій у вітчизняній науковій літературі отримало свій розвиток у роботах О. Бесчетної, Л. Левиної, Л. Савінова, Т. Свадбїної, Т. Оксенченка та інших. Значущість сім'ї у системі ціннісних орієнтацій особистості розроблялася в дослідженнях А. Акчуріна, А. Антонова, Ю. Гаспаряна, Т. Гурко, М. Дуєнді, А. Єлізарової, І. Кона, М. Краснової, Н. Маркївської, М. Панкратова, В. Раміх, Н. Семенової, Л. Сологуб та інших); у сфері батьківства (В. Бойко, І. Івченко, О. Ісупова, В. Медков, Н. Пушкарьова, Г. Філіпова та інші); у сфері шлюбно-сімейних ролей (М. Арутюнян, І. Бестужев-Лада, Л. Бондаренко, О. Здравомислова, З. Янкова та інші); у сфері шлюбу (І. Голод, В. Лісовський, М. Мацьковський, Т. Поспелова, Е. Рибалка та інші) Проблему формування сімейних цінностей досліджували І. Андрєєва, А. Антонов, Т. Афанасьєва, К. Вітьок, О. Вишневський, Е. Васильєва, А. Волков, Ю. Гаспарян, В. Єлізаров, Г. Герасимович, Н. Губанов, Т. Гурко, С. Дармодехін, М. Денисенко, А. Добрович, І. Кон, Г. Клімантова, А. Кузьмін, В. Лісовський, Є. Мар'ясіс, М. Медков, В. Меньшутін, Г. Могилєвська, В. Расел, Ю. Рюриків, Н. Рімашевський, В. Сисенко, П. Старожицька, О. Стельнікова, Г. Царегородцев, А. Шмельов та інші.

Питанню збереження здоров'я та формування здорового способу життя підлітків у психолого-педагогічній літературі приділяли увагу Г. Богданов, Т. Бойченко, Г. Власюк, А. Голобородько, О. Дубогай, Л. Мовчан, В. Кузьменко, Т. Овчаренко, В. Оржеховська, С. Свириденко.

Виховання на основі цінностей — це провідний шлях формування особистості, її духовного світу. Цінності стають виховним фактором завдяки тому, що перетворюються на внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості [3, с. 6].

Цінності, які лежать в основі підготовки молоді до сімейного життя, містять біологічні, психологічні та культурні ціннісні орієнтації, які викликають інтерес у молодій людині протилежної статі та створюють спрямованість у діяльності, що має на меті створення сім'ї. [7, с. 144].

Як зазначає Р. Уленгова, сімейні цінності можна розподілити на три групи:

- цінності, що пов'язані зі шлюбом (цінність шлюбу, цінність рівноправ'я подружжя, цінність домінування одного з них,

- цінності різноманітних статевих ролей у сім'ї, цінність між-особистісних комунікацій між подружжям, стосунків взаємопідтримки та взаєморозуміння подружжя;
- цінності, пов'язані з батьківством (цінність дітей, яка містить у собі цінність багатодітності або малодітності, а також цінність виховання та соціалізації дітей у сім'ї);
 - цінності, які пов'язані з родинними зв'язками (цінність наявності родичів (наприклад братів, сестер), цінність взаємодії між родичами. [6, с. 11]

На думку дослідниці, сімейні цінності — це позитивні та негативні показники значущості об'єктів, які стосуються заснованої на єдиній спільній діяльності спільності людей, пов'язаних узами шлюбу-батьківства-родинності, у зв'язку із залученістю цих об'єктів у сферу людської життєдіяльності, людськими інтересами, потребами, соціальними взаєминами [6, с. 9].

Однією із сімейних цінностей є злагода. Негативні наслідки дефіциту злагоди у багатьох сферах життя українського суспільства породжують невирішені конфлікти, що найчастіше слугує однією з причин розпаду сім'ї. Нині відбувається процес деградації соціального інституту сім'ї, розрив сімейних зв'язків, руйнація сімейних цінностей, розхитування сімейних підвалин та сімейно-моральних традицій.

Одним із найбільш незахищених і недостатньо підготовлених верств підростаючого покоління є категорія дітей-сиріт. Вихованці шкіл-інтернатів часто ніколи не бачили батьків, не мали досвіду проживання в сім'ї або придбали негативний досвід сімейних стосунків.

Більшість дітей-сиріт не мають уявлення про те, що таке сімейна злагода, через власний негативний досвід перебування у сім'ї, особливо в ранньому дитинстві, коли у дитини загострюється потреба в увазі та доброзичливому ставленні з боку дорослих, у теплих емоційних контактах. Дітям-сиротам дуже важливо навчитися налагоджувати гармонійні стосунки, в основі яких — почуття емпатії. Маючи певні навички гармонійної взаємодії, вихованці шкіл-інтернатів у змозі відтворювати здобуті знання в самостійній життєдіяльності.

Найбільш фундаментально поняття «злагода» досліджено у філософії та соціології, на що вказують праці Аристотеля, М. Аргала, М. Акуляча, Р. Бейліса, М. Вебера, С. Ефірова, М. Ковалевського, В. Михайлова, В. Ніколенка, Т. Ньюома, М. Охотнікової, Парсонса, Д. Роулса, П. Сорокіна, Г. Тарда, Д. Штикова, Г. Хоманса, Е. Шрьоднгера та інших.

Злагода аналізується як найважливіший фактор громадянського миру і здебільшого розглядається крізь призму теорій рівності, справедливості, та виступає як універсальний феномен, що постійно присутній в життєдіяльності суспільства. Як підкреслює Г. Денисов-

ський, «проблема соціальної злагоди є, мабуть, однією з найбільш актуальних проблем будь-якого суспільства, оскільки саме соціальна злагода багато в чому визначає динаміку розвитку суспільства, його цілісність і благополуччя» [5, с. 7].

Змістове наповнення поняття «злагода» знаходить своє відображення у філософії, соціології, політології, психології, а також у педагогіці. Необхідність теоретичного дослідження поняття «злагода» визначена проблемою її взаємообумовленості та тотожності із суміжними поняттями. Категоріальне поле злагоди утворюють такі поняття: єдність, інтеграція, солідарність, згуртованість, стабільність, стійкість, порядок, цілісність [4, с. 44]. Тільки життя у сім'ї, де панує злагода, сприяє створенню спільних звичок і традицій, також формуванню таких сімейних цінностей, як взаємна любов та вірність, повага, щастя, єдність у стосунках, піклування один про одного, співчуття, відповідальність за свою дитину, вдячність та гідність, на яких ґрунтується міцність сім'ї.

Проблема злагоди як однієї із сімейних цінностей досі не отримала свого теоретичного вирішення та методичного забезпечення. Як свідчить досвід, питанням формування злагоди як сімейної цінності у вихованців інтернатних закладів дітей-сиріт в психології та педагогіці уваги практично не приділялося, тому ця проблема залишається актуальною. Отже, масштабні дослідження показали, що проблеми створення сім'ї у випускників інтернатних закладів стоять більш гостро, ніж у їхніх ровесників, які проживають у сім'ях.

У сім'ї, де панує злагода, існує взаєморозуміння між усіма її членами, спільність життєвої мети, позитивна моральна атмосфера, спостерігається сімейна згуртованість та солідарність, приблизно однакова оцінка різних життєвих ситуацій, спільність інтересів в багатьох сферах духовного життя, врахування взаємних інтересів розуміння душевних переживань іншого, психологічна підтримка, взаємна довіра, людяність, доброта, чуйність, розуміння завдань сімейного виховання. Усі члени сім'ї усвідомлюють себе частиною єдиного цілого, відчують нерозривний зв'язок з іншими близькими людьми; дії та взаємодії здійснюються з урахуванням інтересів і цілей іншого. Така сім'я ґрунтується на взаємній приязні, стабільності стосунків, міцних зв'язках між її членами, психологічному комфорті кожного, взаємній інформованості кожного; створює душевний комфорт, рятує від нервових перевантажень. Саме такі сім'ї високо оцінюються дітьми, незважаючи на матеріальну забезпеченість батьків, їхній освітній рівень та професійну приналежність.

Сімейна злагода — результат і фактор єдності та цілісності усіх суб'єктів сімейних відносин. Для успішної взаємодії, комунікації людей необхідне визначення спільних цінностей. Формування спільних цінностей та ієрархії цінностей людини значною мірою підпо-

рядковані процесам виникнення, функціонування і розвитку сім'ї, школи, професійних інститутів, держави тощо.

Сучасна молодь, за результатами опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень [2], на перше місце в переліку життєвих цінностей виводить сім'ю і сімейний добробут. Адже саме у сім'ї виникають суперечки між батьками і дітьми стосовно майже всіх проблем: протилежне бачення очевидних фактів, по-різному тлумачаться всі цінності.

Почуття нестабільності і невизначеності, яке є поза родину, страх перед безробіттям, відчуття соціальної незахищеності, потреба у спілкуванні, співпереживанні, увазі, відчутті особистої самоцінності змушують людей, а особливо молодь, шукати опори в сім'ї, оскільки сім'я — найбільш відповідна й оптимальна форма особистого існування кожної людини.

Утвердження загальнолюдських цінностей, збереження здоров'я громадян України є актуальною проблемою сьогодення. Здоров'я є однією з найважливіших характеристик життєдіяльності держави. Воно становить багатовимірну, багатогранну, складну категорію. Його основні складові — фізична, соціальна, психічна, духовна — переплітаються, доповнюють одна одну, взаємоузгоджуються, утворюючи своєрідний феномен, сутність якого визначається передусім моральними засадами.

Моральний розвиток є однією з основних проблем повноцінного особистісного зростання вихованців шкіл-інтернатів. Проблеми морального здоров'я починаються з молодшого підліткового віку і найчастіше мають прояв у крадіжках, безвідповідальності, ображаннях слабкіших, у зниженні емпатії, здатності до співчуття, співпереживання і, загалом, у недостатньому розумінні або неприйнятті моральних норм, правил і обмежень.

Очевидно, що здоровою можна вважати тільки людину, однаково благополучну як фізично, так і духовно. У такому випадку, визнаючи здоров'я головною цінністю, ми розглядаємо його як цілісний стан організму та особистості, результат активної діяльності, спрямованої на всебічне самовдосконалення, як істотну характеристику людини, яка охоплює фізичну, психічну, соціальну та духовно-моральну складові здоров'я.

Кожна складова здоров'я багатогранна, непроста. Але лише за умови органічного поєднання цих компонентів формується і розвивається здоров'я людини. Корекція чинників, що формують здоров'я людини, дає змогу підтримувати здоров'я на стабільному рівні або підвищувати його за допомогою оздоровчих систем чи дотримання здорового способу життя.

Відомі фахівці з валеології Г. Апанасенко і Л. Попова пропонують свою версію визначення: здоров'я — найбільша соціальна цінність і

дуже складна категорія — результат взаємодії індивіда і навколишнього середовища. Це гармонія, внутрішньосистемний порядок, що забезпечує такий рівень енергетичного потенціалу, який дає людині змогу добре почувати себе й оптимально виконувати біологічні та соціальні функції [1].

До цінностей здорового способу життя можна віднести: здоров'я, довголіття, щасливе сімейне життя; усебічний розвиток особистості, інтелектуальні здібності, володіння красою та виразністю рухів, уміння спілкуватися, гарний фізичний стан, задоволеність життям та навчанням, авторитет серед оточуючих, високий розвиток фізичних якостей, цікавий відпочинок, знання про функціонування людського організму.

Однією з основних складових здорового способу життя є профілактика шкідливих звичок — куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин, що становить справжню проблему сьогодні, оскільки спосіб життя, пов'язаний з вживанням алкоголю, нікотину, наркотиків, призводить до втрати підростаючим поколінням соціальної активності, замкненості в колі своїх егоїстичних інтересів.

Ми вважаємо, що для організації якісної профілактичної роботи категорія «здоровий спосіб життя» повинна ґрунтуватися на широкому визначенні поняття «здоров'я» як взаємозалежної єдності фізичного, психічного, соціального, у тому числі особистісного і морального компонентів здоров'я,

Здоров'я і культура здорового способу життя особистості виникають як відображення діяльності людини, її досвіду і виховання в певних соціальних умовах, які детерміновані зовнішніми і внутрішніми чинниками. Зовнішні фактори визначають умови його прояву (соціальне середовище, матеріальні та побутові умови, культура, макро- і мікросередовище та ін.); внутрішні — становлять потребо-мотиваційну сферу особистості, її ціннісні орієнтації, інтереси, відносини, самооцінку, індивідуальні властивості й особливості особистості.

У сучасних інтернатних закладах саме здоров'ю дітей-сиріт необхідно приділяти особливу увагу. Виявлення та своєчасне усунення причин, які шкідливо впливають на здоров'я, дають змогу кожній людині постійно стежити за своїм здоров'ям і за необхідності застосовувати ті чи інші методи зміцнення і відновлення здоров'я.

Провідна роль у збереженні та формуванні здоров'я здебільшого належить самій людині, її способу життя, цінностям, установкам, ступеню гармонізації внутрішнього світу. Зміцнення й збереження здоров'я повинні стати потребою й обов'язком кожної людини.

Ураховуючи зазначене, у нас є підстави для твердження, що сприятливі умови для формування сімейних цінностей у вихованців інтернатних закладів потрібно створювати не стихійно, а в процесі ре-

алізації спеціального корекційно-педагогічного впливу. Безперечно, подальшого дослідження потребує питання розроблення методики формування уявлень вихованців інтернатних закладів про сім'ю з погляду сучасних тенденцій у формуванні системи цінностей молодіжного середовища. Зокрема, випускник сучасної школи-інтернату має бути налаштованим на усвідомлення власної соціальної відповідальності в питаннях створення родини на засадах пріоритету загальнолюдських цінностей.

Література

1. Апанасенко Г.Л. Медициская валеология / Г.Л. Апанасенко, Л.А. Попова — Київ : Здоров'я, 1998. — 248 с.
2. Батькам — про валеологію : посібник для батьків старшокласників / Бойченко Т., Колотій Н., Царенко А., Жеребецький Ю., Голі Д., Луцюк Р. — К. : 2000. — 152 с.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посібник / І.Д. Бех. — К. : ІЗМН, 1998. — 204 с.
4. Охотникова М.М. Согласие как социальный процесс в трансформирующемся обществе : дисс. ... д-ра социол. наук: 22.00.04. / Охотникова Мария Михайловна — Тюмень, 2000. — 377 с.
5. Социальное согласие в современном мире / [отв. ред. Г.М. Денисовский]. — М. : Центр общечеловеческих ценностей, 2000-144 с
6. Уленгова Р.Б. Формирование семейных ценностей у детей-сирот средствами АРТ-педагогике в условиях детского дома : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Уленгова Регина Борисовна — Казань, 2008. — 21 с.
7. Федулова А.Б. Семья и семейные ценности : Философско-аксиологический анализ : дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. / Федулова Анна Борисовна — Архангельск, 2003. — 252 с.

В работе рассматриваются философские, социологические, психологические и педагогические теоретические аспекты формирования у воспитанников школ-интернатов семейного согласия как залога становления нравственно здоровой личности. Анализируются источники по проблеме исследования в различных областях знаний. Отмечается актуальность проблемы исследования в различные исторические периоды развития человечества. Раскрыта сущность трактовки дефиниции «согласие» в межпредметном научном курсе.

Ключевые слова: дети-сироты и дети, лишенные родительского попечения, интернатные учреждения, согласие, семейные ценности, здоровье.

O. S. Liaschuk

Family Harmony as a Condition of Formation of the Morally Healthy Personalities of Boarding School Pupils

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The paper deals with the philosophical, sociological, psychological and pedagogical theoretical aspects of formation of the family harmony in pupils of boarding schools as a prerequisite for becoming a mentally healthy person. The sources on the issue of research in various fields of knowledge are analyzed. Emphasis is placed

on the relevance of the problem of research in different historical periods of human development.

The author's vision of the content category «healthy lifestyle» of the pupil of boarding school in philosophical and practical perspectives is expressed. The interpretation of the essence of the definition of «harmony» in interdisciplinary scientific perspective is revealed.

Attention is focused on the importance of cultural value orientations for the formation of the ideological position of the young person for his (her) life. Specific elements (groups) of the system of values are highlighted. The prospects for further scientific research are indicated.

Keywords: orphan children; children deprived of parental care; boarding institutions; harmony; family values; health.

References

1. Apanasenko, G. L., & Popova, L. A. (1998). *Meditsinskaia valeologiiia* [Medical Valeology]. Kyiv: Zdorovia.
2. Boichenko, T., Kolotii, N., Tsarenko, A., Zherebetskyi, Yu., Holi, D., & Lutsiuk, R. (2000). *Batkam – pro valeolohiiu* [To Parents about Valeology]. Kyiv.
3. Bekh, I. D. (1998). *Osobystisno zorientovane vykhovannia* [Person-Oriented Education]. Kyiv: IZMN.
4. Okhotnikova, M. M. (2000). *Soglasie kak sotcialnyi protsess v transformiruiushchemsia obshchestve* [Agreement as Social Process in Transforming Society] (Doctoral dissertation, Tiumen).
5. Denisovskii, G. M. (Ed.). (2000). *Sotsialnoe soglasie v sovremennom mire* [Social Agreement in the Modern World]. Moscow: «Tsentr obshchechelovecheskikh tsennostei».
6. Ulengova, R. B. (2008). *Formirovanie semeinykh tsennostei u detei-sirot sredstvami ART-pedagogiki v usloviakh detskogo doma* [Formation of Family Values of Orphans by the Means of Art- Pedagogy in Children's home] (Dissertation Abstract, Kazan).
7. Fedulova, A. B. (2003). *Semia i semeinye tsennosti: Filosofsko-aksiologicheskii analiz* [Family and Family Values: Philosophical and Axiological Analysis] (Doctoral dissertation, Arkhangelsk).